

O'SMIRLARDA O'Z JONIGA QASD QILISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK SABABLARI

Saminjonov Yaxyobek Zoxidjon o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada tobora rivojlanib borayotgan dunyoda umumbashariy muammo hisoblangan o'z joniga qasd qilish, suitsidal xulq-atvor shakllari, shuningdek suitsidga olib keladigan ijtimoiy-psixologik muammolar xususida fikr yuritilgan. Suitsid psixoprofilaktikasi va psixokorreksion chora-tadbirlar JSST va shunga o'xshash yuqori tashkilotlarning bu muammoga munosabati, takliflar, mulohazalar va yechimlar ochib berilgan. Semantik mazmun, qo'llash shakli (oshkora yoki yashirin) va zo'ravonlikni amalga oshirishning psixologik texnologiyasidagi farqlarni hisobga olgan holda, o'z joniga qasd qilishning ikkita patogenetik varianti aniqlandi: "axloqiy-sadistik variant" va "induksiyalangan kvazaltristik variant" .

Kalit so'zlar: suitsid, psixologik-axloqiy zo'ravonlik, o'z joniga qasd qilish variantlari, psixoprofilaktika, xulq-atvor buzulishlari, nazorat, ruhiy zo'ravonlik kombinatsiyasi, motiv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются самоубийства, формы суицидального поведения, а также социально-психологические проблемы, приводящие к самоубийству, которые считаются универсальной проблемой во все более развивающемся мире. Психопрофилактика суицида и психокоррекционные мероприятия. Выявлено отношение ВОЗ и аналогичных высших организаций к данной проблеме, предложения, замечания и пути решения. С учетом различий смыслового содержания, формы применения (явной или скрытой) и психологической технологии насилия были выделены два патогенетических варианта суицида: «морально-садистский вариант» и «индуцированный квазисадистский вариант».

Ключевые слова: суицид, психологическое и моральное насилие, варианты суицида, психопрофилактика, нарушения поведения, контроль, сочетание психического насилия, мотив.

Abstract: This article discusses suicide, forms of suicidal behavior, as well as socio-psychological problems that lead to suicide, which are considered a universal problem in the increasingly developing world. Psycho-prophylaxis of suicide and psycho-corrective measures. The attitude of WHO and similar higher organizations to this problem, suggestions, comments and solutions are revealed. Taking into account the differences in the semantic content, the form of application (overt or covert) and the psychological technology of violence, two pathogenetic variants of suicide were identified: "moral-sadistic variant" and "induced quasi-sadistic variant".

Key words: suicide, psychologic and moral violence, variant suicide, psychoprophylaxis, behavior disorder, control, psychological violence, motivation.

KIRISH

Zo'ravonlik va o'z joniga qasd qilishning yuqumli ta'siri ostida yotgan mexanizmlar hozircha noaniq. Ijtimoiy o'rganish, muhim boshqalar bilan identifikatsiya qilish va muayyan me'yorlarni normallashtirish rol o'ynashi ta'kidlangan. Bu mexanizmlarning barchasi ijtimoiy yuqumli kasallikni individual, aloqador va ijtimoiy omillarning murakkab o'zaro ta'siri sifatida tushunishni talab qiladi. Ijtimoiy yuqumli kasalliklar nuqtai nazaridan nafaqat salbiy natijalarni tekshirish, balki ijtimoiy munosabatlar va xulq-atvorni rivojlantirish uchun asos sifatida foydalanish kerak bo'lsa, bu muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, zo'ravonlik va o'z joniga qasd qilishning mumkin bo'lgan ta'sirini minimallashtirish uchun psixo-ijtimoiy aralashuvlar va davlat siyosati bo'yicha ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

O'zbekistonda psixologik xizmatning joriy etilishi, bugungi holati va istiqbollari o'rganishga, tahlil qilishga va izohlashga bag'ishlangan psixologik va pedagogik psixologik tadqiqotlarning olib borilishi kelajagi buyuk bo'lgan O'zbekistonimiz ravnaqi uchun kechiktirib bo'lmas davr taqozosidir. O'zbek olimlaridan E.G'.G'oziev, M.G.Davletshin, G'.B.Shoumarov, B.R.Qodirov, R.G.Gaynutdinov, V.M.Karimova va N.A.Sog'inovlarning O'zbekiston o'rta umumta'lim maktablari hamda oila tizimlarida psixologik xizmatni joriy etish borasida olib borayotgan qator nazariy-ilmiy va amaliy uslubiy ishlari Respublikamizda psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ma'lum darajada asos bo'lmoqda. Zero, Respublikada psixologik xizmatga oid olib borilayotgan nazariy-ilmiy va amaliy uslubiy tadqiqotlar ko'lamiga ma'lum tartibda baho bermay turib, O'zbekistonda psixologik xizmatni yanada takomillashtirish va rivojlantirish masalasi haqida fikr-mulohaza yuritish mushkulroqdir.

ASOSIY QISM

O'z joniga qasd qilish muammosi jahon globallashuvi davrida tobora kuchayib bormoqda. XXI asrda ham MDH va chet davlatlarda o'z joniga qasd qilishlar soni o'sishda davom etmoqda. Ba'zi mamlakatlarda bu milliy muammo xarakteriga ega bo'lib, bu asosan axloqiy zo'ravonlikning umumlashtirilishi bilan hayotning "axloqiy ekologiyasi" ning sezilarli darajada yomonlashishi bilan belgilanadi. Axloqiy zo'ravonlikni qo'llashning maqsadlari, vositalari va usullari, uning semantik mazmuni, uni amalga oshirishning aniq yoki yashirin psixologik texnologiyasiga qarab, tashqi sabablarga ko'ra o'z joniga qasd qilish (o'z joniga qasd qilishga undash)ning ikkita asosiy variantini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Ochiq, o'z joniga qasd qilishga undash. Ko'pincha ko'rgazmali-axloqiy tajovuz, jabrlanuvchining qadr-qimmatini kamsituvchi, ko'pincha jismoniy zo'ravonlik bilan birlashtiriladi ("axloqiy-sadistik variant").

2. Yashirin taklif. Maqsadli noto'g'ri ma'lumotlar va aldash, xulq-atvorni to'liq nazorat qilish, ongsiz ta'sir qilish obyektlari, "ma'naviy o'sish" niqobi ostida ularning shaxsiyatini behayo yo'q qilish va asotsial o'zgartirish va boshqa xayoliy illyuziya imtiyozlari ("induktsiyali kvazi-altruistik" variant").

Birinchi turdagi suitsidogenez o'lim sabablarini huquqiy baholash va (yoki) o'z joniga qasd qilishga undash masalalarini hal qilishda kriminologlar, sud-tibbiyot ekspertlari, jinoiy tergov va sudlarga yaxshi ma'lum. Keng qamrovli sud-psixologik va psixiatrik ekspertizalarni

o'tkazish bo'yicha shaxsiy tajribamiz shuni ko'rsatadiki, o'z joniga qasd qilish yoki o'z joniga qasd qilishga urinish ko'pincha axloqiy zo'ravonlik shaklida takroriy (tizimli) ruhiy zo'ravonlik kombinatsiyasidan kelib chiqadi. Tahqirlash, birinchi navbatda shaxsiy qadr-qimmat, jismoniy shafqatsiz tajovuzning namoyon bo'lishi bilan. Axloqiy jarohatlar hal qiluvchi ahamiyatga ega, bu o'z joniga qasd qilishdan oldingi og'riqli tajribalarning tabiati va mazmunidan dalolat beradi. Shuningdek, sharmandalik, noma'qbul haqorat va jamoat oldida tahqirlash, hurmatsizlik, shaxsiy obro'ga putur yetkazishga urinish, ma'lum guruhidagi axloqiy maqomni yo'qotish hissi o'z joniga qasd qilishga sabab bo'lishi mumkin. Aynan inson qadr-qimmatini ommaviy ravishda kamsitish, jamiyat tomonidan o'z vaqtida himoya va qo'llab-quvvatlanmagan ma'naviy qadriyatlar, axloqiy qarashlar va milliy urf-odatlarini masxara qilish jabrlanuvchini xavotirsizlikka, doimiy ruhiy dardga va passiv o'zini-o'zi izolyatsiya qilishga olib keldi. Bu ongning torayishini yanada kuchaytirdi, travmatik vaziyatdan chiqish yo'lini izlashni cheklaydi, halokatli shafqatsiz doirani shakllantirish va halokatli tajribalarni chuqurlashtirishga olib keladi. Bunda jabrlanuvchi o'lim to'g'risidagi qarorni subyektiv ravishda qabul qilishni yagona yo'l sifatida qabul qiladi. JSST ma'lumotlariga ko'ra, o'z joniga qasd qilish uchun 800 ga yaqin motivlar mavjud bo'lib, ularning aksariyati aniq mojaro xarakteriga ega va umidsizlik, tushkunlik, hayotdagi qaytarib bo'lmaydigan buzilish, butun hayotni butunlay yo'qotish kabi alamli tajribalar bilan potentsial va yoki haqiqiy o'z joniga qasd qilish qurboni bilan birga keladi. Hayotning bundan keyingi ma'nosini yo'qotish bilan intilishlar ham passivlashadi. Birinchi turdagi o'z joniga qasd qilishning o'ziga xos xususiyati tajovuzkor bilan travmatik o'zaro munosabatlarning ochiq tabiati bo'lib, bu yerda axloqiy psixologik zo'ravonlik namoyon bo'lishining ma'nosi va ahamiyati tajovuzkor tomonidan ham, jabrlanuvchi tomonidan ham qasddan huquqbuzarlik (fruziya) sifatida aniq qabul qilinadi. Birinchi muhim shaxsiy ehtiyojlar va ikkinchisining shaxsiy qadriyatlari. Bu ma'lum vaqt davomida jabrlanuvchiga psixologik himoyani shakllantirish, kurashish strategiyalarini qo'llash va boshqalardan yordam so'rash uchun virtual imkoniyat qoldiradi. Shu munosabat bilan, birinchi turdagi o'z joniga qasd qilishning semantik sohasini tahlil qilish o'z joniga qasd qilish uchun shaxsiy ma'nolarning (motivlarning) 5 ta asosiy umumlashirilgan turini aniqlashga imkon berdi.

1. Norozilik. O'z joniga qasd qilishning ma'nosi so'nggi e'tirozni, mavjud sharoitlarga, mavjudlik shartlariga rozi bo'lmaslikni anglatadi.

2. Ogohlantirish. Bunday holatlarda o'z joniga qasd qilish xatti-harakatlarining ma'nosi vaziyatni istalgan yo'nalishda o'zgartirish uchun boshqalarning reaksiyalarini faollashtirish, jamoatchilik e'tiborini og'ir va (yoki) adolatsiz shaxsiy holatlarga jalb qilish, o'zini o'zi tiklash, o'limdan keyin o'ziga nisbatan rahm-shafqatni shakllantirish va tavba qilishdir. Atrofdagilar orasida mehr qozonish.

3. Qochish. O'z joniga qasd qilish xulq-atvorining ma'nosi o'zini shaxs, ijtimoiy va biologik shaxs sifatida mavjudligiga chidab bo'lmaydigan tahdiddan, kutilayotgan muqarrar azoblardan, yo'qotishlardan, jismoniy va ruhiy azoblardan xalos qilishdir.

4. O'z-o'zini jazolash. Ushbu turdagi o'z joniga qasd qilishning ma'nosi turli xil tuslarga ega: "o'z ichidagi dushmani yo'q qilish" yoki "aybni to'lash". Ularning umumiy formulasi: "Men o'zimni hech qachon kechirmayman".

5. Rad etish. O'z joniga qasd qilish xulq-atvorining ma'nosi - vaziyatga to'liq taslim bo'lish, chidab bo'lmas vaziyatda mavjud bo'lishdan bosh tortish, ko'pincha dunyoga har qanday yomonlik manbaai sifatida munosabatni global qayta ko'rib chiqish, yaxshi mavjudlikdan xalos bo'lish. Boshqa fenomenologik manzara va uning rivojlanish mexanizmlari ikkinchi turdagi o'z joniga qasd qilishda sodir bo'ladi - totalitar sektalar tarafdorlari uchun xos bo'lgan "induktsiya qilingan kvazaltruistik variant". Ushbu barcha holatlarda, ushbu turni ishonchli ravishda farqlash imkonini beradigan quyidagi asosiy atributiv xususiyatlar yuzaga keldi.

1. Konfliktisiz ong va o'lim holatlari.

2. Mazhabning xarizmatik yetakchisi tomonidan o'z ongini qattiq nazorat qilishni bilmaslik, buning uchun jamiyatda qo'llaniladigan ularning ongi, tafakkuri, his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini manipulyatsiya qilishning psixologik texnikasi (texnologiyasi)ning asl ma'nosini tushunmaslik.

3. Haqiqatga, o'z shaxsiyatidagi buzg'unchi o'zgarishlarga tanqidiy munosabatning chuqur buzilishi.

4. O'zining aqliy tartibga solish jarayonlarini aks ettirishni yo'qotish, o'z xatti-harakatlarini mustaqil ravishda boshqarish, mustaqil muhim qarorlar qabul qilish va harakatlarni amalga oshirish qobiliyati. Shunday qilib, psixologik, birinchi navbatda, axloqiy zo'ravonlik, uni amalga oshirishning ochiq yoki yashirin shakliga qarab, o'z joniga qasd qilishning ikkita patogenetik turini aniqlaydigan ikkita tubdan farq qiladigan o'z joniga qasd qilish mexanizmida namoyon bo'lishi mumkin: "axloqiy-sadistik variant" va "induktsiya qilingan kvazi" -altruistik variant." Ularning farqlanishi beqiyos miqyosdagi turli xil xavf-xatarlar, turli xil profilaktika va profilaktika vositalari, tugallanmagan o'z joniga qasd qilgan shaxslarni birlamchi oldini olish va reabilitatsiya qilishning tubdan farqli usullari tufayli muhim ijtimoiy ahamiyatga ega. XX asrimizning boshlarigacha bo'lgan davrda o'z joniga qasd qilish hodisasini o'rganish bir qancha yo'nalishlar bo'yicha olib borilgan bo'lib, bu yo'nalishlarning deyarli barchasi suitsidni tushuntirishda bir yoqlamalikka asoslangan nazariyalarni o'rta tashlaydi. Masalan, suitsidni o'rganishning sotsiologik yo'nalishdagi nazariyasi namoyondalari (asoschisi E.Dyurkgeym) o'z joniga qasd qilish xulqi faqatgina ijtimoiy muhit ta'siri natijasida yuzaga keladi deb hisoblab, suitsidial xulqning keltirib chiqaruvchi boshqa (psixologik, patologik, biologik) omillarni ko'ra bilmaydilar. Bu yo'nalishning asoschisi hisoblangan E.Dyurkgeym o'zining 1897- yilda chop etilgan "O'zini-o'zi o'ldirish" nomli asarida "O'z joniga qasd qilish psixik yoki organik kasalliklar natijasida bo'lmay, balki shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarining izdan chiqishi yoki buzilishi mahsulidir"; – deb ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra suitsidni yuzaga keltiruvchi va sabablarni shaxsning ruhiy va individual psixologik xususiyatlaridan emas balkim, jamiyatdan, undagi ijtimoiy muhitdan izlash kerakdir. Uning ta'kidlashicha o'z joniga qasd qilish ijtimoiy hodisa bo'lib, uning miqdori har bir jamiyatda

individa ta'sir qiluvchi "jamo" kuchi bilan boshqariladi va bu kuchning faolligi jamiyatda amal qilinadigan institutlar (oil, davlat, partiya va boshq.) tili bilan belgilanadi. Ya'ni suitsid ko'lami ijtimoiy tizimning "noinsoniy" strukturasi bilan bog'liqdir.

XULOSA

Shuni alohida inobatga olib aytishimiz mumkinki, suitsid kecha yoki bugun paydo bo'lgan muammo emas. Har bir davrda, har qaysi jamiyatda o'z joniga suiqasd qilish turli sabablarga va ijtimoiy ta'sirlarga borib taqalishi shubhasiz. Bu muammo sotsiologiya, kriminologiya va shunga o'xshagan turli fan tarmoqlarida salmoqli o'rganilmoqda jumladan, psixologiya fanlarida ham bu mavzu juda dolzarb va eskirmasdir. Ma'lumki, bugungi kunda farzandarimizning ma'naviy olamini yuksaltirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalasi biz uchun eng dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Shu sababli yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzi tamoyillarini qaror toptirish, ularning giyohvandlik, chetdan kirib kelayotgan har xil zararli ta'sirlardan, "Ommaviy madaniyat" niqobi ostidagi tahdid va xatarlardan asrash masalalari bir zum ham e'tiborimizdan chetda qolmasliklari zarur. Har bir shaxs o'z davriga xos muayyan ijtimoiy munosabatlar egasi hamda unga jamiyat tomonidan ko'rsatiladigan ko'plab iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy ta'sirlarning ob'ekti hisoblanadi. Ma'lumki, har qanday jamiyat o'z a'zolariga nisbatan insonparvarlik munosabatlarida bo'lishga intiladi va uning maqsadi insonning o'zini o'zi namoyon qilishga, o'zini o'zi tasdiqlashga, o'zining shaxs sifatida jamiyat tomonidan tan olinishi ehtiyojini amalga oshirish imkoniyatlariga yo'l ochib berishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Borodin S.V. O'z joniga qasd qilishga undaganlik uchun jinoiy javobgarlik. – M., 1986.
2. Kudryavtsev I.A. Keng qamrovli sud-psixologik va psixiatrik ekspertizasi. – M.: Moskva davlat universiteti nashriyoti, 1999. – 457 b.
3. Polishchuk Yu.I. Psixiatriyadagi ruhiy o'lchov. – M.: 2010.- 142 b.
4. To'laganova G.K. Deviant xulq psixokorreksiyasi. T. 2015.y.
5. L.Ya.Olimov, O.R.Avezov, E.S.Eshov Deviant xulq-atvor psixologiyasi. O'quv qo'llanma. Buxoro-2017.-58 b.